

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.

УДК 340.15: 341.241.8 «12»

Олександр Гавриленко,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного
і європейського права
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЄВРОПІ У XII – XIV СТ.

Висвітлено процес становлення та розвитку правового регулювання торговельної діяльності в Європі у XII–XIV ст. Наголошено, що тогочасні норми міжнародного права здебільшого містили запевнення торговців у їхній особистій та майновій безпеці, а також надавали купцям право вільного пересування та перевезення товарів за умови сплати відповідних мит. Зазначено, що привілеї, що надавалися іноземним купцям актами внутрішньодержавного права, не були всеосяжними й не містили гарантій повної недоторканості особи купця та повної свободи торгівлі. Однак усе ж вони були достатньо широкими за змістом і забезпечували зацікавленість іноземних купців у веденні торгівлі на території європейських держав. Наголошено, що важливим наслідком застосування цих міжнародних та внутрішньодержавних актів було те, що завдяки чинності їхніх норм надходження до державних скарбниць фінансових коштів суттєво збільшилися.

Ключові слова: міжнародне право, внутрішньодержавне право, Європа, правове регулювання, торгівля, міжнародний договір, купецька хартія.

Гавриленко А.

Международно-правовое и внутригосударственное регулирование торговой деятельности в Европе в XII–XIV вв.

Изучено процессы становления и развития правового регулирования торговой деятельности в Европе в XII–XIV вв. Отмечено, что нормы международного права того времени в основном содержали заверения торговцев в их личной и имущественной безопасности, а также предоставляли купцам право свободного передвижения и перемещения товаров при условии уплаты соответствующих пошлин. Обобщено, что привилегии, предоставленные иностранным купцам актами внутригосударственного права, не были всеобъемлющими и не содержали гарантий полной неприкосновенности личности купца и полной свободы торговли. Однако все же они были достаточно широкими по содержанию и обеспечивали заинтересованность иностранных купцов в ведении торговли на территории европейских государств. Отмечено, что важным следствием применения этих международных и внутригосударственных актов было то, что благодаря действию их норм поступления в государственную казну финансовых средств, существенно увеличились.

Ключевые слова: международное право, внутригосударственное право, Европа, правовое регулирование, торговля, международный договор, купеческая хартия.

Gavrylenko O.

International and domestic legal regulation of trade activities in Europe in the XII–XIV centuries

The article is devoted to the coverage of the formation and development of legal regulation of commercial activity in Europe in the XII - XIV centuries. It was emphasized that the current rules of international law for the most

© Олександр Гавриленко, 2017

part contained assurances of traders in their personal and property security, and also gave traders the right to free movement and transportation of goods. The privileges granted to foreign traders by acts of domestic law were not comprehensive and did not include guarantees of the full inviolability of the trader's identity and full freedom of trade. However, nevertheless, they were broad enough in content and ensured the interest of foreign merchants in conducting trade in the territory of European states. An important consequence of the application of these international and domestic acts was the fact that due to the effect of their norms of receipt of state treasury funds, significantly increased.

Keywords: international law, domestic law, Europe, legal regulation, trade, international treaty, merchant charter.

Історія правового регулювання торговельних відносин сягає своїм корінням глибини тисячоліть. Владні настанови щодо торгівлі, правил здійснення купецької діяльності зустрічаються у багатьох стародавніх пам'ятках права. Археологами виявлено депозитарії, де зберігалися закони та постанови грецьких полісів, розташованих на узбережжях Середземного та Чорного моря, де купці, що прямували з товаром до інших країн, мали можливість ознайомитися з чинними джерелами права міст, у яких вони планували здійснювати торгівлю [1, с. 21–22]. Детального опрацювання договори купівлі-продажу саме в сенсі торговельного обігу набули у римському праві [2]. На думку О. О. Мережка, саме римське «*jus gentium*» («право народів») було історичним попередником «*lex mercatoria*» [3, с. 94]. Однак чи не найширше підґрунтя для подальшого розвитку міжнародного торговельного права було закладено у добу середньовіччя.

Питання історії правового регулювання торговельних відносин, зокрема й міжнародних, вже ставали об'єктом наукового інтересу дослідників. Серед праць, що тією чи іншою мірою зачіпали названу тему, варто згадати роботи О. В. Аблезгової [4], Д. І. Азаревича [5], С. П. Коломацької [6], О. О. Мережка [3], Т. О. Піскун [7], В. О. Удінцева [8], Г. Ф. Шершеневича [9] та ін. Але спеціальних досліджень процесів становлення основ міжнародно-правового та внутрішньодержавного регулювання торговельної діяльності в Європі у XII–XIV ст. досі не здійснювалося.

Отже, метою цієї статті є з'ясування на основі аналізу джерел європейського внутрішньодержавного та міжнародного права особливостей правового регулювання міждержавних торговельних відносин у зазначений період.

Насамперед варто наголосити, що міжнародна торгівля відіграла помітну роль у розвитку економіки середньовічної Європи. Її значення особливо зросло з поширенням товарно-грошових відносин, що було пов'язане з виникненням та піднесенням середньовічних міст. Поступово формуються центри європейської зовнішньої торгівлі: Лондон і Ярмут в Англії, Брюгге, Іпр та Гент у Фландрії, Бордо в Аквітанії тощо. Зростали масштаби торгівлі, вона ставала все більш регулярною. Не останню роль у цьому відіграла активізація правового регулювання міжнародних торговельних відносин і поява набору норм середньовічного торговельного права та його процедурних принципів. В Італії він іменувався «*jus mercatorum*» («торговельний закон»), в Англії – «*law merchant*» («право торговців»), у Франції – «*droit des foires*» («ярмаркове право») [2, с. 75].

Перебільшувати розміри ареалу поширення цих процесів не варто. Вони мали переважно локальний характер і були притаманними лише тим регіонам, де специфіка історичних та географічних факторів створила особливо сприятливі умови для ранньої товарної спеціалізації господарства. Зв'язки таких ринків залишалися нестабільними та залежними від різноманітних, насамперед міжнародно-політичних обставин. Наприклад, Сторічна війна (1337–1453 рр.), що велася між Англією та її союзниками, з одного боку, та Францією разом з її союзниками – з іншого, перервала розвиток торгівлі англійською вовною у Нідерландах та виноторгівлю Бордо в Англії [10, с. 152].

Водночас закладалися правові основи торговельних відносин. Одним з найскравіших прикладів міжнародного об'єднання з метою реалізації ідеї вільної торгівлі можна вважати Ганзейський союз (нім. Hanse, букв. «група», «союз») – об'єднання німецьких вільних міст в XIII–XVII ст. у Північній Європі для захисту торгівлі й купецтва від влади феодалів і від піратства. До нього входили міста Германської імперії, або міста, населені німецькими громадянами (бюргерами), що мали автономне міське управління та власне законодавство (любекське право або аналогічні місцеві правові норми). Членами Ганзи у різний час було понад 200 великих та малих міст, розташованих переважно у басейні Північного і Балтійського морів [11, с. 128–131].

Деякі норми ганзейського торговельного права містилися у міжнародних договорах. Окрім того, для опрацювання спільного законодавства, яким мали врегулюватися торговельні відносини, представники міст регулярно збиралися на з'їзди у Любеку.

Яскравим прикладом договорів, якими закладалися основи торговельних зносин між містами, можуть служити насамперед договірні грамоти Гамбурга та Любека 1230 і 1241 рр. Так, у першій з них фогт, консул та громада міста Гамбурга висловлювала громаді Любека готовність «до послуг і доброзичливості». Останній повідомлялося, що «наші права повинні бути й вашими правами, і навпаки; внаслідок цього городяни ваші й товари їх до нас, що безперешкодно вивозяться, повинні користуватися тим самим миром і тією ж безпекою, якими й наші городяни з їхніми товарами користуються» [12, с. 199]. У договорі про охорону торгівлі між Гамбургом та Любеком 1241 р. з метою гарантування реального забезпечення безпеки пересування купців планувалося «...у випадку, якщо проти наших або їхніх городян піднімуться розбійники та інші злі люди, починаючи від місця впадіння у море ріки, іменованою Травою, і до Гамбургу, а також по всій Ельбі до моря, і будуть здійснювати на наших та на їхніх городян ворожі напади, то ми з ними й вони так само з нами на однакових основах повинні будемо брати участь у видатках і витратах на знищення та викорінювання цих розбійників» [12, с. 199–200]. На вирішення означеної проблеми було спрямовано й договір 1280 р. про охорону торговельних зносин на Балтійському морі, укладений між Любеком та Вісбі [12, с. 200–201].

Значний інтерес викликають також постанови Ганзейського союзу 1260–1264 рр., що були «прийняті після ретельного обговорення мудрими та чесними людьми на допомогу всім купцям, які користуються і керуються любекським правом». Значна кількість з них знов таки була спрямована на вирішення питань безпеки торгівлі: «...кожне місто нехай у міру можливості оберігає море від піратів та інших лиходіїв так, щоб морські торговці вільно могли вести свою торгівлю. ...жоден купець не повинен купувати іншого, якщо той буде захоплений у полон, або укривати його від когось іншого на сплату боргів. Якщо зробить це – втратить проживання своє в тому місті й у всіх інших, де діє любекське право» [12, с. 201].

У неганзейських містах, з якими торгувала Ганза, створювалися так звані «контори», що являли собою її представництва. Кожна з контор у своїй діяльності керувалася статутами, норми яких врегулювали широке коло відносин у сфері торгівлі. Так, статутом ганзейської контори у Брюгге, прийнятий близько 1348 р., передбачалася заборона «торгувати товаром, який не можна перепродати без збитку в Брюгге або взагалі в області Фландрії». Суворо заборонялося також «позичати гроші під заставу, письмове зобов'язання або на строк, щоб нажити цим більш грошей або прибутки в межах міста або вищезгаданої області». За порушення норм права Статутом передбачалося майнове покарання: «...вищезгадане купецтво бажає, що якщо хто й порушить постанови статей, що містяться у наших привілеях, учинивши тим шкоду панам і порушивши договір, він винний сплатити всьому вищезгаданому купецтву відповідний штраф» [13, с. 604].

У Статуті 1354 р. містилася низка норм, що передбачали покарання за невиконання митних зобов'язань: «...якщо хто-небудь заплатить за свій товар мито не в такому розмірі, як варто було б заплатити за звичаями Фландрії, і буде в тому викритий збирачем мита, він повинен внести купецькій громаді стільки ж, на скільки він провиниться перед збирачем, та ще заплатити 10 шилінгів штрафу». Статут 1360 р. містив низку обмежень щодо укладення договору товариства. Зокрема, «...жодна людина, що користується німецьким правом, не повинна входити у товариство та володіти нерухомістю разом із фламандцями під погрозою штрафу в розмірі марки» [13, с. 604].

Протягом XI–XV ст. одним з найрозвиненіших в економічному відношенні регіонів Європи була Італія, міста-республіки якої (Венеція, Генуя, Флоренція та ін.) виступали посередниками у торговельних зв'язках країн Середземноморського регіону. Італійські республіки створили цілу мережу торговельних факторій, через які здійснювалася міжнародна торгівля [14, с. 11–14; 15, с. 120–123; 17].

Міжнародно-правові акти, що укладалися цими державними утвореннями, містили досить багато норм, які були спрямовані на врегулювання відносин, пов'язаних із торгівлею. Наприклад, 22 липня 1345 р. було укладено договір між Венецією та Генуєю відносно Каффи (суч. Феодосія), який містив низку норм, що врегулювали стосунки торговельного характеру. Зокрема, венеційським та генуезьким купцям дозволялося «ходити, приставати та плавати на кораблі озброєному й неозброєному, і також торгувати й вільно проводити торгівлю як ввозячи, так і вивозячи речі, товари та харчові запаси по скільки вони хочуть і скільки дозволить зручність корабля, речей і товарів, протягом цього союзу» до усіх місцевостей, «розташованих між Каффою та Перою» і «далі на захід». Венеційцям, які прибували до Каффи, що була адміністративним центром усіх причорноморських колоній Генуезької республіки, надавалося право не платити «з речей і товарів», які привозилися ними до міста, «не сплачували ані мит, ані споживчих податків, ні піддавалися б будь-яким іншим стягненням чи платежам» [16, с. 148–149].

Щоб венеційські купці «могли перебувати і жити у названому місті Каффі без утруднень, користуючись законною рівністю та не обтяжуючись зайвими і несправедливими витратами за будинки й магазини, які ними будуть винайматися у жителів Каффи» за угодою сторін, що уклали договір, консул генуезької громади та венеційський байло Каффи мали спільно обрати «двох добрих купців з чистою совістю та хорошим іменем, одного генуезця і одного венеційця, непричетних у справі згаданих будинків та магазинів», і доручити їм оцінювати означені об'єкти оренди та визначати справедливий розмір орендної плати за них. «...І яку плату ці два купці покладуть та визначать, таку й стягувати, а в жодному разі не більшу. Власникам же означених будинків та магазинів заборонити вимагати більше за визначену ціну, а консулам і чиновникам генуезьким, які там будуть, поставити в обов'язок наглядати за тим, щоб плата бралася за рішенням та за оцінкою означених двох оцінщиків, не беручи до уваги жодних відмовок» [16, с. 150].

Норми, що регулювали торговельні відносини, знаходимо й у міжнародних договорах іспанських держав, зокрема, в договорі між арагонським королем Хайме I (Завойовником) [17] та еміром Валенсії, що датується 24 листопада 1224 р. Свавільна знать Арагону воювала між собою та з королем. У таких умовах Хайме I важливо було зберігати мирні відносини з мусульманськими сусідами. Договір, окрім іншого, закріплював положення, згідно з яким у разі «...якщо хтось із мешканців королівства Арагон вирушить до мусульман, не маючи на меті справ недобрих, то такий намір є допустимим...». Шлях для купців, що зазвичай прибували з Арагону до Валенсії суходолом і морем, проголошувався відкритим для проходження й забезпечувався «повною безпекою в обидва кінці проходження». Арагонським купцям, що відпливали з товарами морем, приписувалося «відмовитися від пересування на військових кораблях, яким може бути завдано шкоду». Купці «різних рангів і відмінностей», що прибували до обох держав з метою ведення торгівлі, не мали «заснавати залякувань за діяння, ними не вчинені, та дії, що не призвели до порушень [договору]» [13, с. 466].

У добу середньовіччя, коли міжнародне право лише формувалося й, відповідно, не виокремлювалося ще як самостійна система, правове регулювання міжнародної торгівлі широко здійснювалося нормами, що містилися в актах внутрішньодержавного права [18, с. 94]. Суттєвий інтерес у цьому плані становлять англійські купецькі хартії, що видавалися королівською владою. Король надавав хартії із привілеями, які можна умовно поділити на три групи: по-перше, ті, що містили індивідуальні привілеї, що надавалися окремим купцям; по-друге – колективні, для купців з тих або інших міст або країн; і по-третє, привілеї, норми яких поширювалися на усіх іноземних купців, що вели торгівлю в Англії.

З усіх королівських хартії початку XIV ст., дарованих іноземним купцям королем Едуардом I, найбільший інтерес становлять дві найперші – 1302 та 1303 рр. Вони не лише багато в чому схожі між собою за змістом та юридичною технікою, порядком розміщення дарованих привілеїв, але й є неподільними, взаємодоповнюючими одна одну.

Нормами Хартії 1302 р. встановлювалися пільги для купців-виноторговців з герцогства Аквітанія. Декларувалося, що усі вони можуть «вільно приходити, користуючись королівським покровительством та захистом, до королівства Англії та інших наших володінь з вином та іншими товарами» [12, с. 151–152]. Їм надавалося право здійснювати гуртову торгівлю «як з іноземцями, котрі натуралізувалися, так і з мешканцями нашого королівства, а також з чужинцями, іноземцями або іншими особами». Хартією 1302 р. купці з Аквітанії звільнялися від мита – «стародавнього побору в дві діжки вина», який за звичаєм стягувався «з кожного корабля, завантаженого вином, при його прибутті до королівства таким чином, що одну діжку брали з вантажу перед щоглою, а іншу – [з вантажу] за щоглою» [12, с. 152].

Король особливо наголошував, що «товари, які купці-виноторговці привезуть, куплять або іншим чином [законно] придбають у наших володіннях, вони можуть як вільно перевозити усередині наших земель, так і вивозити, сплативши необхідні мита» [12, с. 152]. Виключення становили лише вина, вивезення яких без спеціального дозволу було заборонене. У зв'язку з цим варто зауважити, що видача ліцензій на реекспорт вина у середньовічній Англії взагалі була великою рідкістю. Д. В. Кузнецов зауважує, що в XIV ст. відомо лише кілька таких випадків. Зазвичай мова йшла про вивезення старого вина, яке було «настільки слабе, що його неможливо продати у Лондоні» [13, с. 262].

Значна увага приділялася й врегулюванню питань щодо якості товару. Нормою, яка містилася у Хартії 1302 р., вимагалось, щоб «як тільки кораблі з вином нового врожаю прибудуть до королівства, вино старого врожаю, де б воно не перебувало, має бути оглянуте й перевірене, щоб виявити, чи немає серед старого вина зіпсованого або негідного». При цьому встановлювалося, що комісія для здійснення такої перевірки має складатися «наполовину з купців-виноторговців герцогства Аквітанія, а наполовину з гідних людей того міста, де буде відбуватися перевірка». Перевіряючі зобов'язувалися «присягнути, що будуть ви-

конувати свої обов'язки чесно й без обману, із зіпсованим вином вчиняти за звичаєм» [12, с. 152–153]. За згадкою Д. В. Кузнецова, норми середньовічного англійського звичаєвого права вимагали, щоб вина старого і нового врожаю, котрі зберігалися разом, конфіскувалися. Окрім того, він вважає, що саме «за звичаєм» було вчинено з недобросовісним торгівцем Джоном Пенроузом, який за продаж поганого вина був призначений до такого покарання: випити досуха своє вино, а рештки – вилити йому на голову й заборонити надалі займатися продажем вин [13, с. 262].

Купецька хартія 1303 р. розповсюджувала пільги вже на більш ширше коло осіб. Англійський король наголошував, що основною метою видання цього документу є його прагнення піклуватися про благополуччя купців з Німеччини, Франції, Іспанії, Португалії та цілої низки інших «королівств, земель та провінцій», які наділяються правом «вільно приходити до нашого королівства Англії та інших наших володінь з будь-якими товарами. При цьому вони не повинні сплачувати мита за ремонт стін та мостів, а також за мощення вулиць» [12, с. 154].

Усі купці могли «вільно розпоряджатися своїми товарами, відправляти або перевозити їх куди їм буде завгодно». Купцям дозволялося «везти свої товари до будь-яких країн, за винятком тих, жителі яких є ворогами короля». Купці також мали можливість вільно оселятися у будь-яких містах і зупинятися в них, «одержавши згоду тих, кому належать постійні двори й будинки» [12, с. 154].

В Хартії 1303 р. також наголошувалося, що будь-який контракт, укладений між купцями та іншими особами, «звідкіля б вони не були, щодо товарів будь-якого роду, повинен бути міцним і нерозривним, щоб жоден купець не міг відмовитися від укладеного раніше контракту або розірвати його після того, як договірні сторони дали й одержали «божий пенс». Якщо за сутністю такого контракту виникав спір, то, згідно з нормою Хартії, судовий розгляд мав проводитися «за правилами й звичаями тих ярмарків та міст, де цей контракт був укладений і зареєстрований» [12, с. 154–155].

Король давав обіцянку під жодним приводом не «заподіювати їм (купцям) збитку арештами або конфіскаціями товарів за правом захоплення». Водночас встановлювалося: «Якщо ж у випадку необхідності, що виникла, товари будуть захоплені, то купцям буде негайно сплачена та ціна, за яку купці могли б продати їх на ринку, або [вартість] товару буде відшкодовано іншим чином, але так, щоб самі купці при цьому були задоволені». При цьому ані сам король, ані королівські чиновники не повинні були «оцінювати або визначати вартість їхніх товарів» [12, с. 155].

Купці-іноземці наділялися повними правами щодо звернення до суду. Будь-які судові позови, у яких іноземні купці виступали позивачами або відповідачами, окрім тих, що стосувалися кримінальних злочинів, карою за вчинення яких була смерть, мали розглядатися судом присяжних. Половину складу суду присяжних повинні були становити «люди з тих земель, звідкіля сам купець, а іншу половину – добропорядні й чесні люди з того місця, де був поданий позов». При цьому передбачалося, що у випадку, коли «в тому місці, де повинен відбутися суд, не виявиться достатнього числа купців з вищезгаданих земель, то їх повинні замінити тими, кого знайдуть підходящими для цього». У якості додаткового заходу, що запобігав би несправедливому вирішенню торговельних спорів, затягуванню справ та зловживанням представників місцевої влади, Хартією 1303 р. встановлювалася норма, котра передбачала: «...якщо шерифи й мери не будуть постійно виявляти купцям повне й швидке правосуддя, ми бажаємо, щоб була призначена суддею для цих купців чесна й розсудлива людина, яка проживає у Лондоні, до якої вони могли б звернутися й одержати швидке відшкодування боргів». При розгляді спірних справ, у яких брали участь іноземні купці, цей суддя повинен був керуватися купецьким правом, «навіть якщо спірні питання, що виникають між купцями, не зазначені в цій Хартії» [12, с. 155–156].

Отже, аналіз деяких міжнародних договорів, а також актів внутрішньодержавного законодавства XII–XIV ст. дає можливість дійти висновку, що в цей час у Європі достатньо активно починає розвиватися правове регулювання міжнародних торговельних відносин. Тогочасні норми міжнародного права здебільшого містили запевнення торговців у їхній особистій та майновій безпеці, а також надавали купцям право вільного пересування та перевезення товарів за умови сплати відповідних мит. Водночас привілеї, що надавалися іноземним купцям, не були всеосяжними й не містили гарантій повної недоторканості особи купця та повної свободи торгівлі. Однак усе ж вони були достатньо широкими за змістом і забезпечували зацікавленість іноземних купців у веденні торгівлі на території європейських держав. Важливим наслідком застосування цих міжнародних та внутрішньодержавних актів було те, що завдяки чинності їхніх норм надходження до державних скарбниць фінансових коштів, суттєво збільшилися.

Список використаної літератури

1. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.) : моногр. / О. А. Гавриленко. – Харків : Парус, 2006. – 352 с.
2. Лозовицький А. В. Lex mercatoria як феномен правової дійсності [Електронний ресурс] / А. В. Лозовицький // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1(1). – С. 74–78. – Режим доступу : <http://bulletin.uabs.edu.ua/store/jur/2011/838abefed951e38b90d3a0d97e5f4c80.pdf>.
3. Мережко А. А. Lex mercatoria: теория и принципы транснационального торгового права : моногр. / А. А. Мережко. – К. : Таксон, 1999. – 416 с.
4. Аблезгова О. В. Нормы «lex mercatoria» в правовом регулировании международного коммерческого оборота : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. спец. 12.00.03 / О. В. Аблезгова. – М., 2008. – 25 с.
5. Азаревич Д. И. Очерки по торговому праву. История торговли и торгового права. Права и обязанности торговца / Д. И. Азаревич. – СПб. : Ленанд, 2016. – 96 с.
6. Коломацька С. П. Транснаціональне торгове право : навч. посіб. / С. П. Коломацька. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 204 с.
7. Піскун Т. О. Застосування торговельних звичаїв як джерела права в Україні: правова традиція та перспективи / Т. О. Піскун // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4(16). – С. 141–147.
8. Удинцев В. А. История обособления торгового права / В. А. Удинцев. – К. : Тип. Имп. Ун-та св. Владимира, 1900. – 224 с.
9. Шеришеневич Г. Ф.: учеб. торгового права / Г. Ф. Шеришеневич. – М. : Моск. науч. изд-во, 1919. – 373 с.
10. Самаркин В. В. Историческая география Западной Европы в средние века / В. В. Самаркин. – М. : Высшая школа, 1976. – 248 с.
11. Бережков М. О торговле Руси с Ганзой до конца XV в. / М. О. Бережков – СПб. : Тип. В. Безобразова, 1879. – 267 с.
12. Гавриленко О. А. Історія міжнародного права : хрестоматія-практикум [для студ/напрямку підготовки 6.030202 – Міжнародне право] / О. А. Гавриленко, Т. Л. Сироїд, Л. В. Новікова. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – 674 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11842>.
13. Хрестоматия по истории международных отношений: средние века / сост. Д. В. Кузнецов. – Благовещенск, 2013. – 1318 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/1194296/>.
14. Карпов С. П. Латинская Романия / С. П. Карпов. – СПб. : Алетей, 2000. – 256 с.
15. Гавриленко О. А. Правове регулювання торговельних відносин у еллінських та генуезьких колоніях Північного Причорномор'я: діахронно-компаративне дослідження / О. А. Гавриленко // Порівняльно-правові дослідження. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 118–124.
16. Гавриленко О. А. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір / О. А. Гавриленко, О. М. Сівальньов, В. В. Цибулькін. – Х. : Точка, 2017. – 260 с.
17. Все монархи мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.allmonarchs.net/spain/aragon/jaime_i.html.
18. Штокмар В. В. История Англии в Средние века / В. В. Штокмар. – СПб. : Издательство «Алетей», 2000. – 203 с.

References

1. Havrylenko, O. A. (2006). *Antychni derzhavy Pivnichnoho Prychornomor'ya: bilya vytokiv vitchyznyanoho prava (kinets' VII st. do n.e. – persha polovyna VI st. n.e.)* [Ancient states of the Northern Black Sea: near the origins of domestic law (the end of the VII century BC – the first half of the IVth century AD)]. Kharkiv: Parus [in Ukrainian].
2. Lozovyts'kyu, A. V. (2011). *Lex mercatoria yak fenomen pravovoyi diysnosti* [Lex mercatoria as a phenomenon of legal reality]. *Molodizhnyy naukovyy visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrayiny – Youth Scientific Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine*, 1(1), 74–78. Retrieved from: <http://bulletin.uabs.edu.ua/store/jur/2011/838abefed951e38b90d3a0d97e5f4c80.pdf> [in Ukrainian].
3. Merezko, A. A. (1999). *Lex mercatoria: teoriya u pryntsyipy transnatsyonal'noho torhovooho prava* [Lex mercatoria: The theory and principles of transnational trade law]. K. : Takson [in Ukrainian].

4. Ablezhova, O. V. (2008). Normy «lex mercatoria» v pravovom rehulyrovanny mezhdunarodnoho kommercheskoho oborota [Norms of «lex mercatoria» in the legal regulation of international commercial turnover]. Extended abstract of candidate's thesis. Moskva [in Russian].
5. Azarevich, D. I. (2016). Ocherki po torgovomu pravu. Istoriya torgovli i torgovogo prava. Prava i obyazannosti torgovtса [Essays on trade law. History of trade and commercial law. Rights and obligations of the merchant]. SPb.: Lenand [in Russian].
6. Kolomats'ka, S. P. (2015). Transnatsional'ne torhove pravo [Transnational Trade Law]. K. : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Russian].
7. Piskun, T. O. (2005). Zastosuvannya torhovel'nykh zvychayiv yak dzherela prava v Ukrayini: pravova tradytsiya ta perspektyvy [The Application of Trade Practices as a Source of Law in Ukraine: The Legal Tradition and Perspectives]. Universytet-s'ki naukovy zapysky – University Scientific Notes, 4(16), 141–147 [in Ukrainian].
8. Udyntsev, V. A. (1900). Ystoryya obosoblenyya torhovoho prava [History of the division of trade law]. K.: Typ. Ymp. Un-tа sv. Vladymyra [in Ukrainian].
9. Shershenyevych, H. F. (1919). Uchebnyk torhovoho prava [Textbook of Commercial Law]. M. : Mosk. nauch. yzd-vo [in Russian].
10. Samarkin, V. V. (1976). Istoricheskaya geografiya Zapadnoy Yevropy v sredniye veka [Historical geography of Western Europe in the Middle Ages]. M.: Vysshaya shkola [in Russian].
11. Berezhkov, M. (1879). O torgovle Rusi s Ganzoy do kontsa XV v. [About the trade of Russia with the Hansa until the end of the fifteenth century]. SPb. : Tip. V. Bezobrazova [in Russian].
12. Havrylenko, O. A. (2016). Istoriya mizhnarodnoho prava : khrestomatiya-praktykum dlya studentiv napryamu pidhotovky 6.030202 – Mizhnarodne pravo [History of international law: textbook-workshop for students of the direction of preparation 6.030202 – International law] Kharkiv: KHNU imeni V. N. Karazina. Retrieved from <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11842> [in Ukrainian].
13. Kuznetsov, D. V. (Eds.). (2013). Khrestomatiya po istorii mezhdunarodnykh otnosheniy: Sredniye veka [Reader on the history of international relations: Middle Ages]. Blagoveshchensk. Retrieved from <http://www.twirpx.com/file/1194296/> [in Russian].
14. Karpov, S. P. (2000). Latinskaya Romaniya [Latin Romania]. SPb. : Aletyya [in Russian].
15. Havrylenko, O. A. (2010). Pravove rehulyuvannya torhovel'nykh vidnosyn u ellins'kykh ta henuez'kykh koloniyakh Pivnichnoho Prychornomor'ya: diakhronno-komparatyvne doslidzhennya [Legal regulation of trade relations in the Hellenic and Genoese colonies of the Northern Black Sea: diachronic-comparative study] Porivnyal'no-pravovi doslidzhennya. Ukrayins'ko-hrets'kyi mizhnarodnyy naukovyy yurydychnyy zhurnal – Comparative and legal research. Ukrainian-Greek International Scientific Law Magazine, 1, 118–124 [in Ukrainian].
16. Havrylenko, O. A. (2017). Henuez'ka spadshchyna na terenakh Ukrayiny: etnoderzhavoznavchyy vymir [Genoese heritage in Ukraine: ethno-state study]. – Kh. : Tochka [in Ukrainian].
17. Vse monarkhi mira [All the monarchs of the world]. Retrieved from http://www.allmonarchs.net/spain/aragon/jaime_i.html [in Russian].
18. Shtokmar, V. V. (2000). Istoriya Anglii v Sredniye veka [History of England in the Middle Ages]. SPb.: Izdatel'stvo «Aletyya» [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 13.12.2017.